

МУНИЦИПАЛЬНОЕ БЮДЖЕТНОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ
ЦЕНТР РАЗВИТИЯ РЕБЕНКА ДЕТСКИ САД «Чуораанчык»
с. Маралайы

**Улахан бөлөх оболоругар аналлаах «Мин сахабын»
куруһуок перспективнэй былаана**

Иитээччи: Пермякова
Аграфена Степановна

2021-2022с.

Норуот иитии үтүө үгэхэ, дьыэбэ-уокка айылҕаны кытта дьүөрэлэхэр уратыта умнуллан, үгэс суолтата мөлтөөтө диэн Г.С. Попова - Санаайа бэйэтин үлэтигэр бэлиэтиир.

Билинни кэмнэ иитэр-үөрэтэр тэрилтэлэр иннилэригэр төрүт культураны, умнуллан эрэр үгэстэри, сиэри-туому тилиннэри соруктара ордук чорботулан тураллар. Дьэ, ол инниттэн, саха омук хайдах сайдыбытын, уратытын, олобун-дьаһабын, майгытын-сигилитин, өйүн-санаатын, сиэрин-туомун билиһиннэриэх тустаахпыт.

Кыра саастаах оҕону «мин сахабын» дэнэр, төрөөбүт дойдутун, дьонун-сэргэтин, култууратын сэргиир, сэнээрэр, ытыктыыр, төрөөбүт сахалы тылынан ылбаҕайдык санарар-инэрэр оҕону иитэн таһаарар сана көдүүстээх суолу-иһи көрдөөһүн үлэтэ ытыллар.

Биллэн турар, кыра оҕо норуотун сиэрин-туомун, төрүт дьарыгын, фольклорун уратытын билиһиннэриэх диэтэххэ, кээмэйэ улаханынан, өйдөбүлэ дирининэн олус уустук. Ол эрэри киһи-аймах, үүнэр-сайдар кэрдиис кэмнэриттэн чөмчүүк сааһыгар, тыла-өһө, өйө-санаата, майгыта-сигилитэ балысханлык сайдар кэмигэр, сахалы сиэрдээх киһини «мин сахабын» дэнэр гына иитэн таһаарыы ордук тоҕоостоох.

Саха былыргы итэбэлин үөрэтээччи В.А. Кондаков этэн турар: «Саха итэбэлигэр итиллибит оҕо өбүгэлэрбит үтүө үгэстэрин үрдүктүк тутуоҕа, саха омук сайаҕас санаатын, үтүө майгытын салҕыаҕа, оччоҕо эрэ инники көлүөнэ сайдар кэскиллэниэбэ, үрдүк өйдөөх, үтүө ыччат үөскүөбэ» - диэн.

«Оҕо тэрилтэтин иитэр-үөрэтэр программатын тутулуугар сүрүн федеральной государственной стандарт» докумуон оҕо тэрилтэтин программата олоххо киллэрэр усулуобуйатын, балаһыанньатын чопчулуур. Ирдэбил быһыытынан сүрүн программа икки чаастан турар: булгуччулаах чаас уонна оҕо тэрилтэтэ ситэрэр чааһа. Оҕо тэрилтэтэ ситэрэр чааһа хас биирдии регион, оҕо тэрилтэтэ үлэлиир хайысхатынан, оҕо сайдыытынан, тус уратытынан, омугун култууратын уратытын көрдөрөр усулуобуйатыгар олобуран оноһуллар.

Этнопедагогтар Г.Н. Волков, В.Ф. Афанасьев, И.С. Портнягин, Г.С. Попова - Санаайа, А.А. Григорьева норуот педагогиката киһини иитиигэ дьайыыта киэнин, сабыдыалын бэлиэтиллэр. Күн-дьыл, үгэс эргиирин норуот үлэбэ-хамнаска, күннээби олоххо дьүөрэлиитэ тутан оҕотун үөрэтэр-такайар, олоххо бэлэмниир, киһи буолан тахсарын сүрүннүүр диэн быһаараллар.

Ханнык баҕарар омук оҕону иитэр наукатын ылан көрдөххө, омук быһыытынан уратыта, култуурата, олоҕун тутула, быһыыта-майгыта, үгэһэ оҕону иитэргэ улахан суолталаах. Былыргы Кытай өйдөөбө Конфуций этэринэн: «үүнэр ыччат туох-ханнык иннинэ төрөппүтү, аймаҕы убаастыыр, кини дьарыгын утумнаан үөрэтэр, дьарыктанар, төрдүн-ууһун билэр, ыал буоларыгар тийэ ону учуоттанар буоллаҕына, дьэ, оччоҕо кини сайдар-үүнэр кэскиллээх, инникиллээх».

В.А. Кондаков этиитигэр тирэбирэн «Мин сахабын» диэн теманан үлэлиибин. Үлэм сыалынан буолар: «Норуот үтүө үгэстэригэр тирэбирэн оҕону сахалыы тыынна иитиити».

Сыалбын ситиһээри манньк соруктары ылынабын:

1. Саха омук тус уратытын, олоҕун-дьаһаҕын, дьарыгын үөрэтиити.
2. Оскуолаҕа киириэн иннинээби саастаах оҕону саха омук быһыытынан иитэр-үөрэтэр сүрүн ньымалары көрдөөһүн.
3. Оскуолаҕа киириэн иннинээби саастаах оҕо саха омук быһыытынан сайдыытын кэтээн көрүү.

Оҕолорбут бэйэлэрин саха омук быһыытынан билиниэхтэрин сөп, өскөтүн: саастарынан сааһылаан кэлим былаан онорон, эйгэни сахалыы тыыннаан тэрийдэххэ, аналлаах үлэ тиһилигин үгэскэ кубулууттааха.

Норуот күн-дьыл эргииринэн олорор үгэһин аныгы иитиити ньымаларын кытта дьүөрэлээн, кини сайдар эйгэтин олохтуур инниттэн, үлэни манньк сүрүн принциптэргэ олобуран ытыааха сөп:

- улахан киһи-оҕо-эйгэ хардарыта дьайсыыларын, алтыһыыларын тутуһуу;

- киһи айылҕа-сорҕото - диэн өйдөбүлүнэн оҕону аан дойдуну биир кэлимник көрөргө, ылынарга үөрэтии. Айылҕаны харыстааһын, айылҕаҕа сүгүрүйүү тыыныгар, киһилии сиэргэ-майгыга иитии;

- хас биирдии оҕо туохха дьобурдаабынан сайдар кыабын арыйар, айар дьобурун сайыннарар эйгэни тэрийии.

Саха оҕото сахалыы куттаах-сүрдээх, майгылаах «Мин сахабын» дэнэр дьобун сайдыылаах киһи буола улаатарыгар көмөлөһүү. Үлэ саха итэҕэлигэр, норуот оҕону иитэр үтүө үгэстэригэр уус-уран айымньытыгар, төрүт култууратыгар тирэҕирэн, үгэстэр эргиирдэринэн ытыллар.

Ыйтан ый аайы дьыл-кэм майгыта, тэтимэ уларыян иһэр, ол аайы киһи олоҕун майгыта эмиэ уларыйар. Онно ологуран сыллаабы үгэстэр эргиирдэрэ диэн үөскүүр. Холобур, ойуур булдугар сыһыаннаах үгэстэр, туомнар сэтинньи ыйга элбэхтик оноһуллаллар. Тохсунньу ыйга танханы истии үгэһэ бастыыр. Ити курдук хас ый аайы туох эрэ уратылар бааллар.

Иитэр-үөрэтэр үлэ ситимигэр ыйга иккитэ сахалыы куннэр ытыллаллар. Ый саната алгыс туһэрии, саха төрүт оонньууларын оонньотуу, көмүлүөк тула остуоруйалаһыы. Ону тэнэ ый суолтатын, ис хоһоонун арыйар анал оонньуулар, дьарыктар, оҕо куннээҕи олоҕун тэрийии, төрөппүттэргэ ытыллар үлэ утумнаахтык киирэр. Оҕону кытта ытыллар хас оонньуу, дьарык, кэтээн көрүү ый ис хоһоонунан былааннар. Онуоха сөптөөх матырыйаалы таларбар, үлэбин туорумнуурбар сүрүн сыалы сөпкө быһааран, чопчулуур ордук суолталаах. Оҕо күннэтэ арыллан оонньуур, сайдар, кинини интэриэһиргэтэр, санаттан сананы толкуйдатар, умсугутар усулуобуйаны тэрийэбин.

Ону туһанан өбүгэлэр итэҕэллэригэр тирэҕирэн, сиэри-туому тутуһуннан, өбүгэлэрбит олохторун-дьаһахтарын, оту-маһы тулалыыр айылҕаны тыыннаабымсытан көрдөрүү, оонньуу көмөтүнэн ытыллара көдүүстээх.

Дьарыктары ытыгы көдүүһэ, биллэн турар, туох ханнык иннинэ сөптөөх эйгэни тэрийииттэн улахан тутулуктаах. Биһиги бэйэбит норуоппут

тынынан оџолорбутун иитэр соругу туруорунар буоллахпытына, дьарык ытытыллар сиригэр сахалы тыыннаах эйгэни үөскэтиини хайаатар да ситиһиэхтээхпит дии саныбын.

Ол эээри С.Френе бэлиэтиирин курдук, эйгэ үөскээһинэ, биллэн турар, анардас тулалыыр эйгэни оноруу курдук өйдөнөрө тутар. Эйгэ оџо билэр-көрөр, сайдар усуллубуйатын эрэ тэрийэр. Сөптөөх эйгэбэ оџолору сайыннарар дьарыктары көдүүстээхтик тэрийии эрэ, үлэ ситиһиилээх буолуутун хааччыйар. Онон оџону сайыннарарга, иитэргэ сөптөөх гына эйгэбин онгостобун.

Ити курдук сахалы куттаах, сирдээх киһини үһуйуу дьарыктарыттан олоххо үтүөнү олоџурдуу тыына, атын дьон иннигэр эппиэтинэстээх, дьонун-сэргэтин харыстыыр, көмүскүүр киһини иитиигэ дьулуур, олох олоруу толору дьолугар тийэр суолу арыйыы төрүтэ оџо ис айылгытыгар инэр кыаџа үөскүүр. Оџо ону чопчу билинэн, өйүгэр хатаабатаџын да иһин, уйулџатыгар (иһигэр) үтүө төрүт буолан, олоџун тускулууругар кыах биэрэр күүс буолуо диэн эрэллээхпин.

Дьарык кэмигэр оџо элбэх билиини-көрүүнү ылар, кэпсиир, онорон көрөр санаалаах буолар. Ону таһынан сахалы уус-уран тылы баһылыырга, бэйэ - бэйэбэ истин сыһыанна, көмүскэс, аһыныгас буоларга иитиллэр.

Ытытыллыбыт үлэ түмүгүнэн улахан бөлөх оџото билиэхтээх, сатыахтаах:

- сахалы норуотун ырыатын-тойугун, тылын-өһүн, уус-уран айымньылары;
- саха иһиттэрин, киэргэллэрин, таһаһын-сабын;
- уруутун-аймаџын, чугас дьонун;
- төрөөбүт дойдутун, омугун култууратын;
- айылџаџа сылдыыы сирин-туомун тутуһары;
- сэмэйдик тутта-хапта сылдыары, кэпсэтии култууратын;
- дьибэбэ-уокка ыалдытымсах буолууну.

**Улахан бөлөх оҕолоругар аналлаах «Мин сахабын» куруһуок
перспективнэй былаана**

Буолар бириэмэтэ	Дьарык тиэмэтэ	Сыала-соруга
Балаҕан ыйа	Балаҕан ыйа - идэ ыйа. Улуу Суорун Кыстыкка кирии. Балаҕан - өбүгэм дьиэтэ.	Оҕолорго өбүгэлэрбит саха балаҕаныгар олоһбуттары билиһиннэри; оҕону сирдээх буолууга, өбүгэ үгэһин ытыктааһынна иити.
Алтынньы ыйа	Алтынньы ый - добдурҕа ыйа. Хотой Айыы Мин төрүччүм. Мин алыптаах хомуһум.	Оҕо төрөөбүт дойдутун, кини айылҕатын, дьонун-сэргэтин убаастырга иити-үөрэти; төрүт уустарын билэргэ уһуйуу; Хомус диэн тугуй?
Сэтинньи ыйа	Сэтинньи ый - Баай Байанай ыйа Төрүт дьарык. Бултааһын, балыктааһын	Оҕолорго өбүгэлэрбит төрүт дьарыктарын билиһиннэри; Бултааһын, балыктааһын ньымаларын иити-үөрэти; айылҕаба сиэри-туому тутуһууну үөрэти.
Ахсынньы ыйа	Ахсынньы ый - остуоруйа ыйа. Билгэ Хаан Остуол оонньуута.	Остуол оонньуутун «Хаамысканы», кыстыкка кирии сиэрин - туомун билиһиннэри; оҕо толкуйдуур дьоһурун сайыннары; сымса - сылбырҕа буоларга эрчийи; бэйэ - бэйэбэ тулуурдаах, болҕомтолоох сыһыанна иити.
Тохсунньу ыйа	Тохсунньу ый - Танха ыйа Саха норуотун аһа-үөлэ	Саха норуотун сүрүн аһын-үөлүн кытта билиһиннэри; Танханы истии-үөрэти үгэһэ.
Олунньу ыйа	Олунньу - тыл ыйа. Одун Хаан Олонхо дойдута.	Олонхо диэн тугуй? Олонхо сүрүн оруолларын кытта билиһиннэри.
Кулун тутар ыйа	Кулун тутар - Дьөһөгөй ыйа Дьөһөгөй оҕото - сылгы барахсан туһата, симэбэ	Дьөһөгөй оҕото сылгы барахсан туһатын үөрэти; Дьөһөгөй оҕотун таптырга, сыаналыырга иити-үөрэти.
Муус устар ыйа	Муус устар - Айыһыт ыйа Өбүгэбит таһаба - саба, киэргэлэ	Сахалар сүрүн танастарын кытта билиһиннэри: халадаай ырбаахы, илин-кэлин кэбиһэр, бастына, этэрбэс.

Блам ыйа	Блам ыйа - Иэйэхсит ыйа Салама - айыы далаһата. Өбүгэм иһитэ-хомуоһа. Сайын кэлиитэ Ыһыах.	Өбүгэлэрбит иһиттэрин- хомуостарын кытта билиһиннэри: чороон, кытыйа. Ыһыах диэн тугуй? Оҕону төрөөбүт дойдутун таптыырга, сыаналыыраг итии- үөрэтии.
----------	--	---

«Хомус алыптаах тыаһа» оҕо саадын улахан бөлөх оҕолоругар дьарыктаныы тутула.

Программнай соруктар:

- иитэр: норуот инструменыгар интириэһи үөскэтии, убаастабылы, харыстабылы иитии;

- сайыннарар: оҕо тылын сайыннарыы, хомус тыаһын добуһуоллатан сахалыы үңкүү хамсаныыларын ситэри сайыннарыы, кумаабыннан хомус симметричнай силуэтын батыһыннаран кырыйан онорор дьобурдарын сайыннарыы;

- үөрэтэр: хомус ууһун үлэтин, туттар тэрилин кытта билиһиннэри.

Тыл үлэтэ: тимир ууһа.

Туттуллар - көрдөрүллэр тэрил: проектор, ноутбук, хомус, тимир ууһун туттар тэрилэ: өтүйэ, игии, кыптый, фольга-картон (хас биирдии оҕоҕо).

Кириитэ:

Таабырын таайтарыы:

- Кып-кыра бэйэтэ улахан, олус дыккы тыастаах?
- Кини дыккы алыптаах тойугун иһиттэхпинэ, харахпар айылба кэрэ көстүүлэрин көрөбүн?
- Хомус дорҕооно күүһүрэрин наадатыгар, биһиги хомус туһунан бүгүн элбэҕи билиэхтээхпит.

Сүрүн чааһа:

Солуччу түгэн:

- Ким эрэ кэллэ дии, баран көрүөм эрэ. Оҕолоор биһиэхэ хомус ууһа Мандар Уус үөрэнээччитэ, биһиги нэһилиэкпит уус кийитэ Анатолий Кузьмин бэйэтинэн тийэн кэллэ ди.

Хомус ууһун кэпсээнэ:

- Дорооболорун оҕолоор! Эһиги хомус туһунан кэпсэтэ олороргутун истэн киирдим. Хомуһу туохтан онороллорун билэбит дуо? Сөп, маладьыастар! Хомуһу тимиртэн онороллор. Оҕолор тимир туттахха хайдаҕый? (ыарахан, кытаанах, тымныы, ыйааһыннаах) (Тимири көрдөрүү; тутан-хабан көрүү).

- Эһиги санааҕытыгар тимири ыллым да онорон киирэн барарым буолуо дуо. Мин бу тимири бастатан туран итии уокка сылытан ылабын (сылытылла турар тимир хартыынатан кордоруу), (Слайд көрүү; быһаары), онтон өтүөнэн охсон, тимирбин чарааһатан биэрэбин, ол кэнниттэн игиинэн кыһан, хомус оноһуутун онорон барабын. Дьэ ол кэнниттэн, кыһан хомуспун хайдах быһыылаах гына оноробунан тутан онорон биэрэбин. Холобур: кыталык, сылгы курдук. Көрсүөххэ диэри, өссө кэлин кэлэ сылдыам.

- Оҕолоор хомуһу хайдах онороллорун өйдөөтүгүт, баҕар эһиги улаатан баран хомус ууһа буолуоххут ди.

Дидактической оонньуу «Туттар тэрили бул»

- Билигин оонньоохпут. Көрүн эрэ бу хартыыналар сыталлар ди, онно эһиги уус туттар тэриллэрин булуохтааххыт. Маладьыастар! Аны билигин атын уустар туттар тэриллэрин булун эрэ. Маладьыастар! (Хартыыналар: отуйэ, игии, кыптый, чыскы).

Физкультурнай тохтобул:

- Аны билигин физкультурнай тохтобулбутугар тохтуоххайын. Хомус дьикти дорҕоонугар уйдаран саха үнкүүтүн хамсааныларынын үнкүүлээн көрдөрүөххэйин.

Кырыйан оноруу:

Оноһулар ньыманы быһаарыы, көрдөрүү.

- Хомус дорџоонун аптаах күүһэ улаатарын наадатыгар биһиги хомус уустара буолан бэйэбитигэр хомус оноруохпут. Онно наада буолуо уус туттар тэрилэ буолбатах, маннык фольга-картон уонна кыптый.

- Бастатан туран картону бүк тутабыт уонна хомус быһыытынан сэрэнэн сэрэнэн кырыйабыт. Хомус хайдах быһыылаабын көрбүппүт дии, оџолоор? Маладьыастар!

Түмүк чааһа:

- Оџолоор, биһиги бүгүн Хомус туһунан элбэџи кэпсэтибит, сэрэгэстибит, кини кыра бэйэтэ дьикти алыптаах тыаһын иһиттибит уонна бүгүн биһиэхэ ыалдьыттаан барда Хомус ууһа.

- Бастатан туран кини тимирин хайыыр эбитий? Маладьыас, Сахайаана сылытар. Онтон? Ол кэннэ дьэ хомуһун быһыытын онорон барар буолбат дуо, Эрчим?

- Кини туттар тэриллэрэ ханныктарый?

- Эһиги санааџытыгар Хомус ууһа буолар уустуктардаах буолуо дуо?

- Маладьыастар! Хомус туһунан элбэџи биллибит.

Мы заметили, что детям доставляло огромное удовольствие такие ознакомительные занятия о культуре народа саха. Постепенно у детей обогащался опыт знания о культуре своего народа.

Работа по ознакомлению с культурой народа саха дошкольников учитывала обязательное взаимодействие с родителями. С ними была проведена конкурс на тему «Мин төрүччүм». В процессе такой работы у детей развиваются выразительность речи. Развитие характерной для дошкольников любознательности и познавательного интереса стимулируется в данных занятиях по ознакомлению с культурой своего народа.

В ходе ознакомления с культурой народа саха, дети учатся любить и ценить, уважать культуру своего народа, высказывать свое мнение о ней. Дети знакомятся с национальными костюмами, национальными блюдами, изделиями из бересты и дерева и т. д.

Система проведения образовательной деятельности построена с учетом принципов последовательности и системности в формировании знаний, навыков и умений, в ходе которой у дошкольников закрепляется представление о культуре своего народа.

Необходимо помнить, что возрастные особенности детей старшего дошкольного возраста требуют опоры на наглядность, поэтому во всех словесных методах мы применяли наглядные приемы обучения: экскурсии-осмотры, наблюдение, рассматривание картин.

Развитие познавательного интереса детей старшего дошкольного возраста по ознакомлению с культурой своего народа, велось с помощью приемов беседы, опоры на реальные объекты, опоры на воспоминания, опоры на картины. Процесс развития познавательного интереса состоял в том, что воспитатель помогала ребенку с помощью плана (цепочки вопросов) не отступать от темы, излагать события в логической последовательности.